

MARKSISTIČKO UČENJE O MESTU I ULOZI LIČNOG RADA U SOCIJALISTIČKOM SISTEMU

I

OSNOVNI STAVOVI OSNIVAČA MARKSIZMA O SITNOJ ROBNOJ PROIZVODNJI

1. Prilikom proučavanja osnovnih marksističkih stavova o sitnoj robnoj proizvodnji, potrebno je utvrditi u kolikoj meri je u marksističkoj teoriji ovo pitanje razrađeno kao celovit sistem, imajući u vidu da su iz Marksove analize bili isključeni samostalni proizvođači, zemljoradnici i zanatlije.

»Marks je hteo da istraži kapitalistički proces proizvodnje viška vrednosti, tj. kapitalizam u njegovom ‚hemijski čistom‘ obliku, lišenog svih nečistih primesa nekapitalističkih formacija, jer bi inače bilo nemoguće egzaktno utvrditi ukoliko rezultat analize ima da se svede na kapitalističke, a ukoliko na nekapitalističke elemente, koji su sa prvima izmešani. Da bi, dakle, dobio takav ‚hemijski čisti‘ kapitalizam, Marks je morao svoju analizu ograničiti na klase koje uslovljavaju specifičan karakter kapitalističkog načina proizvodnje, odnos kapitala, dok buržoaski samostalni proizvođači kao takvi predstavljaju ostatak ranijih privrednih formacija i stoga ostaju van odnosa kapitala«. ¹⁾

Ovakav metodološki postupak, gde se analizom daje metarfozno kružno kretanje kapitala i zakonitosti svojstvene kapitalizmu, a ispuštaju samostalni proizvođači koji predstavljaju samo ostatke ranijih ekonomskih formacija, omogućio je Marksu da još jasnije ukaže na delovanje kapitalističkih zakona.

S druge strane, iz dela klasika marksizma-lenjinizma jasno se može utvrditi kako nastaje sitna robna proizvodnja, društvenom podelom rada, kako se vrši klasna diferencijacija, prelazak sa naturalne na robnu proizvodnju i pojava privatne svojine i postepeno pretvaranje sitne robne proizvodnje u kapitalističku krupnu robnu proizvodnju.

Za klasike marksizma je, uopšte bilo aktuelnije analizirati kapitalistički način proizvodnje, proizvodnju viška vrednosti, zakon koncentracije i centralizacije kapitala, klasno raslojavanje društva i antagonističke protivrečnosti koje neminovno vode ka njegovoj likvidaciji itd. nego da se ispituju svi postojeći oblici proizvodnje koji egzistiraju, svi posebni oblici viška vrednosti (profit, kamata, zemljišna renta itd.) kao

¹⁾ H. Grosman, Plan i metod »Kapitala« BIGZ, IV izd. Beograd st. 23.

i druga pitanja čije razumevanje je neophodno za analizu zakonitosti svojstvenih kapitalizmu.

Za razumevanje delovanja ovih zakonitosti u oblasti poljoprivrede, Marks je III tomu »Kapitala« posebno poglavlje posvetio proučavanju zemljišne rente kao oblika viška vrednosti koji nastaje na temelju zemljišne svojine. U odeljku u kojem govori o pretvaranju ekstra-profita u zemljišnu rentu on je istakao:

»Analiza zemljišnog vlasništva u različitim njegovim historijskim oblicima ne spada u okvir ovog djela. Mi se njome zanimamo samo ukoliko jedan dio viška vrijednosti, što ga kapital proizvodi, prelazi u ruke zemljovlasniku. Mi dakle pretpostavljamo da poljoprivredom, upravo kao i manifakturom, potpuno gospodari kapitalistički način proizvodnje, tj. da se poljoprivredom bave kapitalisti koji se od ostalih kapitalista u prvom redu razlikuju samo elementom u kome je plasiran njihov kapital, kao i najamni rad pokrenut tim kapitalom. Za nas zakupnik proizvodi pšenicu itd. kao tvorničar pređu ili strojeve. Pretpostavka, da je kapitalistički način proizvodnje ovladao poljoprivredom, uključuje da on gospodari svim oblastima proizvodnje i buržoaskog društva, dakle da u punoj svojoj zrelosti postoje i njegovi uslovi, kao slobodna konkurencija kapitala, prenosivosti kapitala iz jedne u drugu oblast proizvodnje, jednaka visina prosečnog profita itd. Oblik zemljišnog vlasništva koji mi razmatramo specifično je historijski oblik tog vlasništva; to je oblik feudalnog zemljišnog vlasništva, bilo sitno-seljačke poljoprivrede kao glavne grane ishrane-oblik PREOBRAZEN pod uticajem kapitala i kapitalističkog načina proizvodnje gdje se posjed zemlje ispoljava kao jedan od uslova proizvodnje za neposrednog proizvođača, a njegovo vlasništvo nad zemljom kao najpogodniji uslov, kao uslov cvjetanja NJEGOVOG načina proizvodnje. Ako kapitalistički način proizvodnje ima uopće za pretpostavku eksproporciju radnika od uslova rada, u poljoprivredi ima on za pretpostavku eksproprijaciju seoskih radnika od zemljišta i njihovo podređivanje nekom kapitalisti koji se poljoprivredom bavi profita radi. Za naše je izlaganje dakle potpuno indiferentno ako bi nas htjeli podsjetiti da su postojali ili da još postoje i drugi oblici zemljišnog vlasništva i zemljoradnje. To može pogađati samo one ekonomiste koji kapitalistički način proizvodnje u poljoprivredi i odgovarajući joj oblik zemljišnog vlasništva tretiraju ne kao historijske nego kao vječite kategorije.

Za nas je potrebno da razmotrimo moderni oblik zemljišnog vlasništva, jer nam uopće valja razmatrati određene odnose proizvodnje i prometa koji potječu iz plasiranja kapitala u poljoprivredi. Mi se dakle ograničavamo isključivo na plasiranje kapitala u pravu zemljoradnju, tj. u proizvodnju glavne biljne materije od koje neko stanovništvo živi. Možemo kazati pšenice, jer je ona glavno sredstvo za ishranu modernih, kapitalističkih razvijenih naroda (ili mjesto zemljoradnje rudarstvo, jer su zakoni isti)«. ²⁾

Marks je ukazivao, imajući prvenstveno u vidu razvoj zemljišnih odnosa u Engleskoj, da pitanje privatne svojine na zemlju, na izvesnom stepenu društveno-ekonomskog razvoja dobija poseban značaj i razvija

²⁾ Kapital TOM III str. 567—568, 1948, Kultura, Beograd.

se specifičnim putevima. U marksističkoj teoriji posebno je razrađeno pitanje karaktera zemlje kao prirodnog uslova svake proizvodnje koji se razlikuje od ostalih prirodnih uslova budući da je na ovom području moguće ostvariti monopol pojedinaca, što ima višestruke posledice za razvoj svakog sistema proizvodnje. Razrađujući ovo pitanje Marks je došao do zaključka, analizom zemljišne rente, da privatna svojina na zemlju, za razliku od ostalih oblika privatne svojine, ne predstavlja neophodan uslov kapitalističke proizvodnje. Zbog toga, na izvesnom stepenu razvoja društva zemljišna svojina postaje izlišna i štetna čak i s tačke gledišta kapitalističkog načina proizvodnje.

Sama činjenica da se vlasnik zemlje, kao uslov proizvodnje, odvoja od zemlje i pretvara u prostog primaoca rente, dovoljno govori o potrebi njegovog eliminisanja. Preduzetnik, bankar i trgovac prisvajaju svaki svoj deo viška vrednosti nastalih najamnim radom u procesu proizvodnje. Osnova prisvajanja viška vrednosti je svojina nad sredstvima za proizvodnju. Međutim, na seljačkom je gazdinstvu, po pravilu, glavno sredstvo za proizvodnju zemlja. Onaj ko poseduje zemlju kao privatni sopstvenik takođe pretenduje na svoj deo viška vrednosti. Zemlju je moguće posedovati, biti njen vlasnik, ali to ne znači da vlasnik uvek i koristi zemlju. S druge strane, zemlju je moguće koristiti, a ne biti njen vlasnik. Zbog toga dolazi do razdvajanja vlasnika zemlje od poseda i onog ko vodi gazdinstvo i na njemu privređuje. Taj ko iskorišćava zemlju a nije njen vlasnik plaća naknadu za njeno korišćenje — zemljišnu rentu.

Po Marks, prisvajanje rente je ekonomska forma u kojoj se realizuje zemljišna svojina. Prema tome, kapitalistička zemljišna renta je deo viška vrednosti koji dobija vlasnik zemlje iako on nema nikakvog učešća u procesu proizvodnje na toj zemlji. Na taj način se stvaraju zakupni odnosi kao rezultat monopola na zemlju, kao objektu privatne svojine koji je odvojen od monopola na zemlju kao objektu privređivanja, odnosno objektu gazdinstva.

Marks je takođe isticao da u kapitalističkom načinu proizvodnje veza vlasnika zemlje sa zemljom je toliko oslabljena da kapitalista može provesti čitav svoj život u Kostantinopolisu dok se njegova zemlja nalazi u Škotskoj. Ako monopol na zemlju, kao oblik svojine, nije odeljen od monopola na zemlju, kao objekt privređivanja, zakupnički odnosi ne mogu nastati, kao što se ne može obrazovati ni kapitalistička renta u svim njenim vidovima. Seljačkom gazdinstvu, gde je seljak vlasnik svog parčeta zemlje kapitalistička zemljišna renta nije svojstvena. Na seljačkom posedu se stvara višak proizvoda koji, po pravilu, nastaje radom samog seljaka i članova njegove porodice. Taj višak proizvoda oduzima se od seljaka neekvivalentnom razmenom na tržištu poljoprivrednih proizvoda, putem poreza i ostalih davanja.³⁾

Klasici marksizma su u nekim slučajevima upotrebljavali termin »zemljišna renta« u odnosima poljoprivrednih gazdinstava na kojima rade seljaci sa članovima svoje porodice. Pritom, imali su u vidu ne kapitalističku rentu i povezano sa njom odnose rente, već nešto sasvim drugo. Tako je Karl Marks, na primer, dopuštao ostvarivanje diferencijalne rente na sitnom gazdinstvu u poljoprivredi, ali istovremeno je

³⁾ Op. cit. str. 570—571.

podvlačio da ona ne predstavlja povećanje vrednosti ostvarene proizvodnje iznad srednje vrednosti, već povećanu vrednost usled većeg nivoa cena ili vrednost proizvodnje ostvarene sa boljih po plodoređu i kvalitetu delova zemlje, u poređenju s prinosom na najlošijoj, po kvalitetu, zemlji, na bazi cena poljoprivrednih proizvoda koji se formiraju na tržištu.

Po Marks-u, diferencijalna renta, kao dodatni deo cene robe s bolje raspoređenih parcela zemlje, očevidno mora postojati i ovde kao kapitalističkom načinu proizvodnje, ali, ona završava u džepu seljaka, čiji se rad ostvaruje u boljim prirodnim uslovima. Marks je naročito ukazivao na neke druge socijalne sadržaje diferencijalne rente ostvarene na sitnom seljačkom posedu, zasnovane na sopstvenom učešću u ličnom radu, određujući je kao posebnu vrstu diferencijalne rente koja se javlja kao dodatni dohodak seljačkog gazdinstva nastalo korišćenjem boljih parcela zemlje na bazi privređivanja i ličnog rada a ne kao deo viška vrednosti. On je, takođe, odricao postojanje apsolutne rente na ovim gazdinstvima. To je obrazlagao time što kapitalista ne ulaže kapital ako ne može postići prosečan profit. Veleposednici takođe ne daju zemlju u zakup ako im se ne plaća zakupnina. Međutim, parcelni vlasnik koji obrađuje parče zemlje ni izdaleka nema takav odnos. On je primoran da radi i obrađuje zemlju, da bi na osnovu tog rada obezbedio opstanak sebi i svojoj porodici. On će obrađivati svoje parče zemlje čak i pod uslovima da ostvaruje samo neophodne proizvode u takvom obimu da je njihova vrednost, po pravilu, uvek manja i od obične plate industrijskog radnika.

U kapitalističkom društvu eksploatacija seljaštva ispitao je Marks, razlikuje se od eksploatacije fabričkog proletarijata samo po svojoj formi, a eksploatator je isti — kapitalista. Iz analize kapitalističke poljoprivredne proizvodnje proizilazi da u njoj vladaju iste zakonitosti i nju karakterišu ista obeležja kao i druga područja društvene proizvodnje. Kao i u industriji, i u poljoprivredi je eksploatacija najamnog rada i u skladu sa tim raste broj najmnih radnika. Zatim, i u poljoprivrednoj proizvodnji dolazi do šire primene mašina i različitih vrsta oruđa za obradu zemlje.

Koncentracija i centralizacija proizvodnje u poljoprivredi sa tim potiskivanje sitne robne proizvodnje predstavlja osnovnu tendenciju kao i u industriji. Krupnu robnu proizvodnju u kapitalizmu moguće je ostvariti na osnovu najamnog rada i korišćenje savremene tehnike. Intenzifikacija proizvodnje većim ulaganjem kapitala i povećanjem plodnosti zemlje, mehanizacijom, sortnim semenom i rasnim stočarstvom, takođe odlikuje savremenu poljoprivrednu proizvodnju u kapitalizmu.

Rezultati do kojih je došao Marks u proučavanju zemljišne rente značajni su zbog toga što je na tom primeru pokazao kakav je karakter odnosa koji se formiraju na kapitalističkoj krupnoj proizvodnji u poljoprivredi, s jedne strane i kakav je položaj i perspektiva sitnih parcelnih vlasnika u takvim uslovima, s druge strane.

Kritikom političke ekonomije kapitalističkog načina proizvodnje K. Marks je dao naučnu analizu kretanja kapitalističke privatne svojine, zakonomernosti njenog razvoja, a u okviru toga kretanja i razvoj sitne robne proizvodnje. On je dokazao da se sitna robna proizvodnja ne

može uspešno suprotstaviti delovanju zakona vrednosti u kapitalizmu, zakonu akumulacije i centralizacije kapitala, čijim se delovanjem stvar ekonomska osnova kapitalističkog sistema proizvodnje.

Razvoj tehnike i moderne tehnologije i naučno tehnička revolucija dovode do sve veće koncentracije kapitala i centralizacije svojine, tako da se prostor za opstanak sitne robne proizvodnje sve više sužava. U skladu s tim, njeno postepeno rastvaranje i nastajanje je neminovan proces koji se odvija ne samo u kapitalističkom sistemu već i u svim modernim društvima uopšte.

Iz Marksovih radova može se videti da je on isticao da sitna robna proizvodnja i proces njenog prevazilaženja i nestajanja po svom intenzitetu nije u svim oblastima rada isti već postoje određene razlike. U nekim oblastima ovaj proces odvija se sporije zbog same prirode rada, kao i zbog većeg otpora sitnih robnih proizvođača, koji se žilavo bore da bi opstali, tako da njihova egzistencija može dosta da potraje — poljoprivreda. U nekim drugim oblastima rada proces diferencijacije njihovih nosilaca je znatno brži. Kapitalistički način proizvodnje, razvijanjem krupne industrijske proizvodnje, sitne robne proizvođače vrlo brzo istiskuje (zanatstvo).

U kapitalističkom sistemu položaj sitnih robnih proizvođača koji nisu uspeli da eksploatacijom tuđeg rada pređu u krupne robne proizvođače, skoro je isti kao i položaj najamnih radnika-proletera. Njihov opstanak se produžava zahvaljujući velikom samoodricanju i svođenjem svojih potreba na minimum i puku egzistenciju (seljaci). Oni se vremenom, kao i u ostalim oblastima proizvodnje, pretvaraju u seosku sirotinju i najamne radnike kapitalističkih krupnih preduzeća.

Analizirajući proces razvoja kapitalističkog sistema i njegove protivrečnosti Marks je pokazao na koji način u tom razvoju dolazi do negacije privatne svojine na kojoj se kapitalistički sistem razvija.

»Kapitalistički način proizvodnje i prisvajanje, a otuda i kapitalistička privatna svojina, prava je negacija individualne privatne svojine zasnovane na vlastitom radu. Negaciju kapitalističke proizvodnje proizvodi sama ta proizvodnja s nužnošću prirodnog procesa. To je negacija. Ona uspostavlja individualnu svojinu, ali na temelju tekovina kapitalističke ere, tj. kooperacije slobodnih radnika i njihove zajedničke svojine zemljišta i sredstava za proizvodnju proizvedenih samim radom. Pretvaranje rasparsčane privatne svojine individua, zasnovane na vlastitom radu, u kapitalističku svojinu prirodno predstavlja nesravnjeno dugotrajniji, mučniji i teži proces nego pretvaranje kapitalističke privatne svojine, faktički već zasnovane na društvenom proizvođenju, u društvenu.«⁴⁾

Ovu Marksovu postavku Engels je dalje razradio:

»Ni u istoriji nije drukčije. Svi kulturni narodi počinju sa zajedničkom svojinom zemljišta. Kod svih naroda koji prekorače izvestan prvobitni stupanj ta zajednička svojina postaje u toku razvitka zemljoradnje smetnja za proizvodnju. Ona biva ukinuta, negirana, posle kraćih ili dužih međustupnjeva pretvorena u privatnu svojinu. Ali na još višem stupnju razvitka zemljoradnje, proizašlom iz samo privatne svojine zemljišta, postoje, obrnuto, privatna svojina smetnja za proizvod-

⁴⁾ K. Marks i F. Engels, Izabrana dela II tom str. 155, Kultura, Beograd 1949.

nju — kao što je to danas slučaj i sa sitnim i sa krupnim zemljoposedom. Sad se nužno nameće zahtev da se ona negira, da se opet tvori u zajedničko dobro. Ali taj zahtev ne znači uspostavljanje stare, prvobitne zajedničke svojine, nego stvaranje daleko višeg, razvijenijeg oblika zajedničke svojine, koji ne samo što je daleko od toga da bude smetnja za proizvodnju, nego će je, naprotiv, tek on osloboditi okova i omogućiti joj puno iskorišćavanje modernih otkrića i mehaničkih pronalazaka.«⁵⁾

Marks i Engels su u »Komunističkom manifestu« već obuhvatili niz problema iz agrarnih odnosa. »Svi odnosi vlasništva bili su podložni, stalnom historijskom menjanju. Ono što čini odliku komunizma nije ukidanje vlasništva uopšte, već ukidanje buržoaskog vlasništva. Komunisti mogu sažeti svoju teoriju u jednom izrazu: UKIDANJE PRIVATNOG VLASNIŠTVA«.

Nama komunistima se prebacivalo da hoćemo ukinuti lično stečeno, radom dobijeno vlasništvo; vlasništvo koje predstavlja osnovu svake lične slobode, delatnosti i samostalnosti.

Radom cobiveno, stečeno, lično zarađeno vlasništvo. Govorite li o malograđanskom, sitnoseljačkom vlasništvu koje je prethodilo buržoaskom? Mi ga nemamo zašto ukidati, njega je ukinuo razvitak industrije i svakodnevno ga ukida.

Proletarijat će svoju političku vlast iskoristiti za to da postepeno oduzme buržoaziji sav kapital, da u rukama države, tj. proletarijata organizovanog kao vladajuća klasa, koncentrira sva oruđa za proizvodnju i da što je moguće brže razvije masu proizvodnih snaga.

Ispočetka se to može dogoditi naravno samo pomoću despotskog posezanja u pravo vlasništva i u buržoaske odnose proizvodnje, dakle pomoću mjera koje ekonomski izgledaju nedovoljne i neodržive, ali koje u toku kretanja prelaze svoj vlastiti okvir, i neizbežne su kao sredstvo za izvršenje prevrata čitavog načina proizvodnje.

Te mjere će biti, naravno, različite u različitim zemljama.

Međutim, za najnaprednije zemlje mogu slijedeće mjere imati prilično opću primjenu:

1. Esproprijacija zemljišnog vlasništva i upotreba zemljišne rente na državne izdatke.
2. Jako progresivni porez.
3. Ukidanje prava nasleđa.
4. Konfiskacija imovine svih emigranata imovine svih emigranata i pobunjenika.
5. Centralizacija kredita u rukama države preko jedne nacionalne banke s državnim kapitalom i isključivim monopolom.
6. Centralizacija cjelokupnog saobraćajnog sistema u rukama države.
7. Umnožavanje nacionalnih tvornica, oruđa za proizvodnju, krčenje i poboljšanje po jednom općem planu.
8. Jednaka obaveza rada za sve, stvaranje, industrijskih armija, naročito za zemljoradnju.
9. Ujedinjavanje rada zemljoradnje i industrije, isticanje na postepeno odstranjivanje razlika između grada i sela.⁶⁾

U »Komunističkom manifestu« je takođe sažeto data pozicija sitnih robnih proizvođača u kapitalističkom sistemu i utvrđena njihova klasna pozicija i odnos prema revoluciji.

⁵⁾ F. Engels: Anti-Diring, Beograd, str. 164.

⁶⁾ Citirana su samo mesta iz Komun. manifesta koja imaju veze sa agrar. problemima, str. 17, 23 i 24, Kultura 1947.

»Srednji staleži, sitni industrijalac, sitni trgovac, zanatlija, seljak — svi se oni bore protiv buržoazije da bi osigurali od propasti svoj opstanak kao srednjih staleža. Oni, dakle, nisu revolucionarni već konzervativni. Oni su, što više reakcionari, jer hoće da okrenu natrag točak istorije. Ako su revolucionari, onda su to s obzirom na njihov predstojeći prelaz u proletarijat, onda oni ne brane svoje sadašnje, već svoje buduće interese, onda oni napuštaju svoje vlastito stanovište stavljajući se na stanovište proletarijata.«⁷⁾

Pored toga što se Marks bavio ekonomskom teorijom i analizom kapitalističkog načina proizvodnje u industriji, stvorivši jedan nov ekonomsko-teorijski i društveno-teorijski sistem, on je dao niz značajnih priloga koji se odnose na sitnu robnu proizvodnju, naročito u oblasti agrara, u formi prigodnih napomena ili članaka, u kojima je dalje razvijana socijalistička misao i stovremeno branjena od njenih protivnika i revizionista.

U svom značajnom radu »Klasne borbe u Francuskoj od 1848. do 1850. g. K. Marks je vrlo iscrpno analizirao društvene protivrečnosti koje dovode do klasnih borbi, poziciju i ciljeve radničke klase kao i saveznike na koje radnička klasa može računati.

»Niko se u junskim danima nije fanatičnije borio za spas svojine i uspostavljanje kredita nego pariska sitna buržoazija — kafedžije, restorateri, trgovci vinom, sitni trgovci, bakali, zanatlije itd. Dućan se digao i marširao je protiv barikade da bi uspostavio promet koji vodi iz ulice u dućan. Ali iza barikade su stajali mušterije i dužnici, a ispred barikade poverioci dućana. A kad je barikada srušena i radnici poraženi, kad su dućandžije pijani od pobeđe otrčali natrag u svoje dućane, videli su da je ulaz u njih zabarikadiran, da se na ulazu isprečio spasilac svojine, zvanični agent kredita, pokazujući im pismo: Dospela kirija! Dospela obveznica! ... Propao dućan! Propao dućandžija.

SPASAVANJE SVOJINE! Ali kuća u kojoj su stanovali nije bila njihova svojina; dućan koji su držali nije bio njihova svojina; roba kojom su trgovali nije bila njihova svojina. Ni njihov dućan, ni tanjir iz kojeg su jeli, ni krevet u kome su spavali nije više pripadao njima. Baš protiv njih trebalo je **SPASAVATI SVOJINU** — za kućevlasnika koji je iznajmio kuću, za bankara koji je eskontovao menicu, za kapitalistu koji je dao predujmove u gotovom novcu, za fabrikanta koji je tim dućandžijama poverio svoju robu da je prodaju, za trgovca na veliko koji je tim zanatlijama dao sirovine na kredit. ...

... Sitna buržoazija je s užasom shvatila da se, porazivši radnike, bez otpora predala u ruke svojih poverilaca. Njeno bankrotstvo, koje se od februara hronično vuklo i preko koga se prelazilo, bilo je posle juna otvoreno objavljeno.⁸⁾

U radu »Osamanaesti brimer Luja Bonaparte« analiziraju se uslovi pod kojima se formira parcelna svojina, položaj seljaka i njihovo neminovno propadanje.

»Ali sada, francuski seljak propada zbog same svoje parcele, zbog deobe zemlje, zbog oblika svojine koji je Napoleon učvrstio u Francus-

⁷⁾ Ibidem str. 25.

⁸⁾ H. Marks: Klasne borbe u Francuskoj, Izabarno delo Tom I Kultura, Beograd, 1949. st. 146—147.

koj. Baš ti materijalni uslovi napravili su od francuskog feudalnog seljaka parcelnog seljaka, a od Napoleona — Cara«.

..... »Napoleonski« oblik svojine koji je u početku XIX veka predstavljao uslov za oslobođenje i obogaćivanje francuskog seljaštva, postao je u toku ovog veka zakonom njegovog robovanja i njegovog pauperizma.....

..... »Ekonomski razvitak parcelnog poseda izmenio je iz osnova odnos seljaka prema ostalim društvenim klasama..

.... Seljakova parcela samo je još izgovor koji kapitalizmu dopušta da iz oranice izvlači profit, kamate i rentu, ostavljajući seljaku da sam gleda kako će isterati platu za svoj rad...⁹⁾

Polemišući s prudonistima, koji su stajali na stanovište o neophodnosti individualne sitne zemljišne svojine, Marks je ukazivao da pozivanje na tzv. prirodno pravo dovodi do zaključka da bi u krajnjoj liniji trebalo da svako obrađuje svoj komadić zemlje.

Po Marksu, oba vida svojine na zemlju tj. krupna kapitalistička i sitnoseljačka, dovela su do loših rezultata. Sitni sopstvenik je još samo nominalni vlasnik, ali utoliko opasniji što uobražava da je realni vlasnik. U Engleskoj je krupni veleposednik prestao da bude neophodnost u poljoprivredi, pa bi se ovde zemlja aktom parlamenta u roku od dve sedmice mogla pretvoriti u društvenu svojinu. U Francuskoj bi se to moglo ostvariti usled zaduženosti sopstvenika zemlje i usled preopterećenosti porezima.

Objašnjavajući potrebu ukidanja privatnog vlasništva društvenim determinizmom, koji se, u stvari, svodi na ekonomski determinizam, Marks ističe: »Društveno pravo i društvena nužnost određuju način na koji se dobijaju sredstva za život. Kao rezultat društvene nužnosti, tamo gde je kooperacija postala obavezna, nikla je fabrika. Ta okolnost da niko sam ne može proizvoditi bilo šta, učinila je kooperaciju društvenom nužnošću.¹⁰⁾

Rad Marksa »Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850« značajan je i po tome što je u njemu, na osnovu analize položaja i uloge seljaštva, njihovog uzajamnog odnosa sa proletarijatom, učinjen važan teorjski i politički pristup neophodnosti njihovog saveza.

»Primenjivanje mašina u poljoprivredi, podela rada, velike melioracije, kao što su kopanje odvodnih i dovodnih kanala itd, postaju sve više nemogući, dok neproizvodni troškovi obrađivanja rastu u istoj srazmeri u kojoj raste i deoba samog sredstva za proizvodnju. Sve se ovo vrši nezavisno od toga da li vlasnik parcela ima kapital ili ga nema. Ali ukoliko se zemlja više deli, utoliko više komad zemlje sa najbednijim inventarom čini ceo kapital parcelnog seljaka, utoliko se manje kapitala ulaže u zemlju, utoliko sitnom seljaku više nedostaje zemlja, novac i obrazovanje da bi primenjivao tekovine agronomije, utoliko više nazaduje obrađivanje zemlje«.¹¹⁾

Polazeći od ovakve ekonomske situacije parcelnog seljaka Marks je izveo zaključak o njegovom političkom položaju koji ga čini nespo-

⁹⁾ Osamnaseti brimer Luja Bonaparte, Kultura, 1949. g. Tom I str. 311.

¹⁰⁾ K. Marks: Soč. tom. 16 str. 590.

¹¹⁾ Ibidem, str. 193—194.

sobnim da istupa kao samostalna politička snaga. U predgovoru za ovaj Marksov rad Engels je naročito podvukao njegov značaj ističući:

»Ono što ovom spisu daje sasvim naročit značaj jeste okolnost što on prvi put izriče formulu u kojoj radničke partije svih zemalja sveta jednoglasno ukratko rezimiraju svoj zahtev ekonomskog preobražaja: prisvajanje sredstava za proizvodnju od strane društva. U drugoj glavi, povodom 'prava na rad', koje se tamo označuje kao 'prva nezgrapna' formula u kojoj se rezimiraju revolucionarni zahtevi proletarijata«, veli se: »Ali iza prava za rad stoji vlast nad kapitalom, iza vlasti nad kapitalom — prisvajanje sredstava za proizvodnju, njihovo potčinjavanje udruženoj radničkoj klasi, dakle ukidanje najamnog rada, kapitala i njihovog međusobnog odnosa«. Tu je, dakle, prvi put formulisana postavka po kojoj se moderni radnički socijalizam oštro razlikuje kako od svih raznih nijansa feudalističkog, buržoaskog, sitnoburžoaskog itd. socijalizma, tako i od konfuzne zajednice dobara utopijskog i samoniklog radničkog komunizma. Kad je Marks kasnije proširio tu formulu i na prisvajanje sredstava za razmenu, to proširenje, koje se uostalom posle 'Komunističkog manifesta' razumevalo samo po sebi, predstavljalo je samo zaključak iz osnovne postavke«. ¹²⁾

U svom radu »Osamnaesti brimer Luja Bonaparte«, Marks je na vrlo plastičan način opisao na koji način živi parcelni seljak, i pod kojim uslovima proizvodi i kakav je karakter parcelnog gazdinstva u Francuskoj u ono vreme.

»Parcelni seljaci čine ogromnu masu, čiji članovi žive u istim uvjetima, ali ne stupaju u raznolike odnose međusobno. Njihov način proizvodnje izolira jedne od drugih, mjesto, da ih dovodi do međusobnog općenja. Izolaciju povećavaju loša francuska saobraćajna sredstva i siromaštvo seljaka. Njihovo polje proizvodnje, parcela, pri svom obrađivanju ne daje mogućnosti za podelu rada, za primjenu nauke, prema tome ne omogućuje mnogostranost razvoja, raznolikost talenata, bogatstvo društvenih odnosa. Svaka pojedina seljakova porodica gotovo je dovoljna sama sebi, proizvodi samo neposredno najveći deo predmeta svoje potrošnje i tako sredstva za svoj život dobiva više u razmeni sa prirodom nego u općenju sa društvom. Parcela, seljak i porodica; pored toga, druga parcela, drugi seljak, i druga porodica. Skup takvih parcela čini selo, skup sela čini departman. Tako se velike mase Francuske nacije formira prostim sabiranjem istoimenih veličina, kao što krompiri u vreći čine vreću krompira«. ¹³⁾

Povezujući uslove pod kojima žive francuski parcelni seljaci u doba Luja Bonaparte i kakav uticaj ima materijalna osnova na svest ljudi i na društvenu nadgradnju uopšte Marks izvodi zaključak:

»Na raznim oblicima svojine, na socijalnim uslovima egzistencije uzdižu se čitava nadgradnja različitih i osobenih osećanja, iluzija, načina mišljenja i gledanja na život. Njih stvara i uobličava čitava klasa iz svoje materijalne podloge i odgovarajućih društvenih odnosa«. ¹⁴⁾

¹²⁾ K. Marks: Klasne borbe u Francuskoj od 1848—1850, Kultura, Beograd 1949.

¹³⁾ K. Marks: Osamnaesti brimer Luja Bonaparte — Izabrana dela, Tom I, Kultura, Beograd, 1949. str. 308.

¹⁴⁾ Ibidem str. 248.

Zbog toga je Marks naročito podvlačio da se proletarijat i seljaštvo moraju zajednički boriti protiv zajedničkog neprijatelja — kapitalističkog poretka i buržoazije i da je njihov savez više nego neophodan u kojem rukovodeću ulogu ima radnička klasa.

Razrađujući Marksov stav o savezu radničke klase sa seljaštvom, Lenjin je taj savez nazvao višim principom diktature proletarijata, socijalnom osnovom socijalističkog društva. Bez takvog saveza, po Lenjinu, nemoguća je demokratija i nemoguć je socijalistički preobražaj.

Marks je, kao jedan od osnivača Internacionale, u svojim diskusijama na kongresima takođe formulisao određene stavove o zemljišnoj svojini, jer se ova problematika razmatrala na nekoliko kongresa.

Na kongresu u Brislu 1868. godine izglasana je rezolucija o agrarnom pitanju koja je označila pobjedu marksističkog shvatanja o neophodnosti kolektivnog vlasništva zemlje protiv prudonističkog koji su zastupali sitnu privatnu svojinu na zemlji. Na kongresu u Bazelu 1869. ova rezolucija je potvrđena. Na tom zasjedanju Marks je izneo svoj stav i o nasljeđivanju. Dajući istorijski osvrt na ustanovu nasleđa, analizirajući nasljeđivanje u sistemu rimskog prava ukazao je na razlike ovog sistema i sistema nasljeđivanja u germanskom pravu i zaključio da će se ova ustanova zadržati tako dugo dok se ne steknu uslovi za podružljivanje svih sredstava za proizvodnju odnosno dok se ne stvore uslovi da svaki član društva može da radi društvenim sredstvima. Ukoliko takvi uslovi ne postoje, ukidanje nasljeđivanja može samo da škodi a ne da koristi.

U ovom periodu se javlja i revizionizam, naročito na području razrade agrarnog pitanja koje je bilo vrlo aktuelno. Veliki doprinos na tom području dali su F. Engels, K. Kaucki, Lenjin i dr.

2. Pored radova Marksa u kojima je on došao do teorijskog i političkog zaključka o neophodnosti saveza proletarijata i seljaštva, formulisanim na primerima revolucije 1848—1849 u radu »Klasna borba u Francuskoj« i »Osamanaesti brimer Luja Bonaparte«, i Engelsovi radovi »Nemački seljački rat« i »Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj«, predstavljaju dragocen naučni doprinos u razradi ove problematike. Ovi radovi, a naročito rad »Seljačko pitanje u Nemačkoj i Francuskoj«, kao i pojedina istupanja Engelsa povodom agrarnog programa koji je formulisala Prva internacionala, predstavljaju putokaz na kojim principima treba da se zasniva odnos prema različitim kategorijama seljaštva.

U napomeni u drugom izdanju »Nemačkog seljačkog rata (1870) Engels za sitne seljake daje sledeću podelu i karakteristike:

»Sitnih seljaka — jer imućniji spadaju u buržoaziju — ima raznih vrsta. Ili su FEUDALNI SELJACI, te još moraju da kuluče milostivom gospodaru. Pošto je buržoazija propustila da ove ljude oslobodi kmetovskog ropstva, što joj je bila dužnost, to neće biti teško da se oni uvjere da oslobođenje mogu da očekuju samo još od radničke klase.

Ili su ZAKUPCI. U tom slučaju postoji mahom isti odnos kao i u Irskoj. Zakupnina je tako visoka da seljak svojom porodicom može tek oskudno da živi ako je letina bila osrednja, a ako je ljetina bila loša, onda on gotovo skapava od gladi, ne može da plati zakupninu i time postaje sasvim zavisn od milosti vlasnika zemlje. Za takve ljude

buržoazija poduzima nešto tek onda ako je na to prisiljena. Od koga drugog da očekuje spas osim od radnika?

Ostaju seljaci koji vode svoj VLASTITI MALI ZEMLJOPOSJED. Oni su većinom toliko opterećeni hipotekom da zavise od lihvara isto toliko koliko zakupci od vlasnika zemlje. Ni njima ne ostaje ništa više od oskudne i uz to, zbog dobrih i rđavih godina, krajnje nesigurne nadnice. Oni imaju najmanje da očekuju od buržoazije, jer njih isisavaju baš buržuji, kapitalisti, lihvari.

Ali oni su mahom veoma vezani za svoje vlasništvo, iako ono u stvari ne pripada njima, nego lihvaru. Ipak će im se moći objasniti da se od lihvara mogu osloboditi samo onda ako jedna, od naroda zavisna vlada, pretvori sve hipotekarne dugove u dug državi i time snizi kamatnu stopu. A to može da ostvari samo radnička klasa.

Svuda gde vlada srednji i krupni zemljoposed POLJOPRIVREDNI NADNICARI sačinjavaju najbrojniju klasu na selu. Takav je slučaj u celoj sjevernoj i istočnoj Nemačkoj, i OVDJE nalaze industrijski radnici iz gradova svoje NAJBROJNIJE I NAJPRIRODNIJE saveznike. Kao što kapitalist stoji prema industrijskom radniku tako zemljoposjednik ili kružni zakupac stoji prema poljoprivrednom nadničaru. . . .

. . . . Poljoprivrednici radnici se mogu osloboditi svoje strašne bijede samo onda kada ,prije svega, glavni objekat njihovog rada — sama zemlja bude uzeta iz privatnog vlasništva krupnih seljaka i još krupnijih feudalnih gospodara i pretvorena u društveno vlasništvo, obrađivana od zadruga poljoprivrednih radnika za njihov zajednički račun. A ovde dolazimo do znamenitog Bazelskog međunarodnog radničkog kongresa (Bazelski kongres Internacionale 1869): da je interes društva da vlasništvo na zemlju pretvori u zajedničko, nacionalno vlasništvo. Ovaj zaključak je donijet uglavnom na zemlje u kojima postoji krupni zemljoposjedi, s tim u vezi, obrađivanje velikih imanja, a na ovim imanjima jedan gospodar i mnogo nadničara.¹⁵⁾

Veliki doprinos teorijskom razmatranju položaja sitnih robnih proizvođača u modernom društvu uopšte dao je Engels u svom radu »Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj« (1894).

Analizirajući položaj seoskog stanovništva i njihovih sastavnih delova, prelazeći na »sitnog seljaka-vlasnika ili zakupca, naročito vlasnika, jednog komadića zemlje ne većeg od onog koje on sa svojom porodicom, po pravilu, može da obradi i ne manjeg od onog koji prehranjuje porodicu« — Engels zaključuje, da je »taj sitni seljak, kao i sitni zanatlija, radnik, koji se od modernog proletera razlikuje po tome što još poseduje svoja sredstva za rad, dakle, ostatak jednog načina proizvodnje koji pripada prošlosti«.

Podvlačeći razlike između seljaka u to vreme i njegovog prethodnika Engels zaključuje da se te razlike ogledaju u tome što ga je francuska revolucija oslobodila feudalizma i dala mu njegovo seljačko dobro u slobodno vlasništvo; što je izgubio zaštitu i učešće u samoupravnoj seoskoj zajednici a time udeo u prava korišćenja ranijom zajedničkom zemljom; i što je ostao bez polovine svoje ranije proizvođačke delatnosti. Povezujući to sa kapitalističkom proizvodnjom koja je učinila kraj

¹⁵⁾ F. Engels: Njemački seljački rat, Seljačko i agrarno pitanje, Svjetlost, Sarajevo 1974. str. 16—17.

sitnoj prirodnoj proizvodnji uvođenjem novčane privredne i krupne proizvodnje, Engels dolazi do zaključka kraju sitnog seljaka kao ostatka preživelog načina proizvodnje. »Kratko, naš sitni seljak kao i svaki drugi ostatak preživelog načina proizvodnje neopozivo je osuđen na propast. On je budući proleter«. ¹⁶⁾

Reagujući na agrarni program usvojen na marseljskom kongresu 1892. Engels podvlači:

»Pre svega, postavku francuskog programa koja kaže da sloboda proizvođača predstavlja posedovanje sredstava za proizvodnju treba dopuniti postavkama koje dolaze odmah iza nje — da je posedovanje sredstava za proizvodnju moguće samo u dve forme: ili u formi individualnog poseda koja za proizvođača nikad i nigde nije postojala kao opšta forma i koju progres industrije svakog dana sve više onemogućava, ili pak u formi kolektivnog poseda, tj. u formi za koju je razvitak samog kapitalističkog društva već stvorio materijalne i intelektualne pretpostavke; dakle da kolektivno uzimanje u posed sredstava za proizvodnju treba izvojevati svim sredstvima koja proletarijatu stoje na raspolaganju.

Dakle, kolektivni posed sredstava na proizvodnju predstavlja se ovde kao jedini glavni cilj koji treba da bude postignut. On se postavlja ne samo za industriju, gde je teren već pripremljen, nego uopšte, dakle i za poljoprivredu. Individualni posed nije, kako kaže program, nigde i nikad važio kao opšti za ove proizvođače; baš zato, i jer ga industrijski napredak ionako uklanja, socijalizam nije zainteresovan u njegovom održanju nego u njegovom uklanjanju; jer onde gde postoji i ukoliko postoji individualni posed, on onemogućava kolektivni posed. .

.... Motivacija veli da se u sadašnjoj Francuskoj sredstva za proizvodnju, naime zemlja, još u vrlo mnogim mestima nalazi u rukama pojedinih proizvođača kao individualni posed i da zadatak socijalizma nije da vlasništvo rastavlja od rada, nego naprotiv, da oba ova faktora svake proizvodnje spoji u istim rukama. Ovako opšte formulisano, ovo poslednje, kao što smo već nagovestili, nikako nije zadatak socijalizma: naprotiv, njegov zadatak je samo predaja sredstava za proizvodnju proizvođača u kolektivni posed. Čim ovo izgubimo iz vida, gornja postavka zavodi nas na pogrešnu misao da je socijalizam pozvan da sadašnje fiktivno vlasništvo koje seljak ima na svoju njivu pretvori u stvarno, dakle, sitnog zakupca u vlasnika, a zaduženog vlasnika u vlasnika bez dugova. Socijalizam je, doduše zainteresovan u tome da ta fiktivnost seljačkog vlasništva iščezne, ali ne da iščezne na ovakav način. ¹⁷⁾

Suprostavljajući se stavovima kongresa da »socijalizam treba da uzme u zaštitu i zakupce i nadničare koji obrađuju tuđu zemlju, i koji su, ako eksploatišu nadničare, na to u zavisnoj meri prisiljeni eksploatacijom koja se vrši nad njima«, Engels poriče takav zadatak socijalizma.

»Ja poričem da baš to da je zadatak socijalističke radničke partije ma koje zemlje da primi u svoje krilo osim seoskih proletera i sitnih seljaka još i srednje i krupne seljake ili čak zakupce velikih imanja,

¹⁶⁾ F. Engels: Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj, Seljački pokreti i agrarno pitanje, Svetlost, Sarajevo, 1974. st. 152.

¹⁷⁾ Ibid str. 155—156 i 157.

kapitalističke uzgajivače stoke i druge kapitalističke obrađivače nacionalnog tla«.

Uvažavajući specifičnu posedovnu strukturu Francuske, Engels spori potrebu da se sitni seljaci pridobiju na strani radničkog pokreta, ali podvlači da politiku prema sitnom seljaku treba graditi na duži rok, prigovarajući francuskim socijalistima da »nisu polugu stavili onde gde treba«.

»Ali nama i nije u interesu da seljaka pridobijemo od danas do sutra pa da on, kad ne održimo obećanje, od sutra za prekosutra opet otpadne od nas. Seljak koji očekuje da mu ovekovečimo njegovo parcelno vlasništvo nije nam potreban kao član partije, kao god što nam nije potreban ni sitni zanatlija koji hoće da se ovjekoveći kao majstor...«

Prvo, apsolutno je pravilna postavka francuskog programa da mi predviđamo neminovnu propast sitnog seljaka, ali da nipošto nismo pozvani da tu propast ubrzavamo. Drugo, isto tako je očigledno da kada budemo u posjedu državne vlasti nećemo moći ni da mislimo na to da sitne seljake nasilno ekspropiramo (svejedno da li s odštetom ili bez odšetete), kao što ćemo to morati da učinimo sa krupnim zemljoposenicima. Naš zadatak u odnosu na sitnog seljaka sastoji se u tome da njegovo privatno gazdinstvo i privatnu posjed prevedemo u zadružni, ali ne silom nego pomoću primjera i pružanja društvene pomoći za tu svrhu. A tada ćemo, svakako, imati dovoljno sredstava da sitnom seljaku stavimo u izgled preimućstva koja mu već sada moraju biti jasna.¹⁸⁾

Stvarati iluzije kod seljaka da se mogu održati na parcelnom gazdinstvu i suprotstaviti se krupnoj robnoj proizvodnji značilo bi, po mišljenju Engelsa, direktno zatvaranje puta seljacima i njihovo oslobađanje. »Dužnost naše partije je da seljacima neprestano predočava apsolutnu bezizlaznost njihovog položaja dokle god vlada kapitalizam, apsolutnu sigurnost da će kapitalistička krupna proizvodnja pregaziti njihovo bespomoćno, zastarjelo sitno gazdinstvo kao železnički vlak ručna kolica.«¹⁹⁾

S druge strane Engels je formulisao i stav prema krupnim seljacima. Za razliku od stava prema sitnim seljacima, politika socijalista prema krupnijim seljacima se potpuno drukčije postavlja.

»Ako je dakle, davanje nade parcelnim seljacima u njihovo trajno postojanje kao parcelnih seljaka, s naše strane naprosto glupost, pokušaj da krupnim i srednjim seljacima obećamo to isto već bi se grančilo direktno sa izdajom.

Ovde opet imamo paralelu sa gradskim zanatlijama. Oni su, do duše, već više propali nego seljaci, ali ipak ima još takvih koji pored šegrti zapošljavaju i kalfe, ili kod kojih šegrti rade posao kalfa. Oni od tih zanatlija koji hoće da se ovekoveče kao takvi, neka idu k anti-semitima, dok se ne uvjere da im ni tamo nema pomoći. Ostali, koji uviđaju neizbježnost propasti njihovog načina proizvodnje, neka dođu k nama, ali neka takođe budu spremni da u budućnosti dijele sudbinu

¹⁸⁾ Ibid str. 159, 162—163.

¹⁹⁾ Ibid str. 165.

²⁰⁾ Ibidem str. 167.

koja čeka sve ostale radnike. Isto je tako sa krupnim i srednjim seljacima.

.... Mi protiv tog preopadanja ne možemo da učinimo ništa nego da i ovdje preporučimo združivanje posjeda u zadružna gazdinstva u kojima se najamni rad sve više i više odstranjuje i vrši priprema za postepeno pretvaranje u ravnopravne grane velike nacionalne proizvodne zadruge.

.... Nasilne eksproprijacije mi ćemo se vjerovatno odreći i ovdje, a u ostalima stvarima moći ćemo računati na to da će ekonomski razvitak i ovde tvrde glave opametiti.

Sasvim jednostavno stoji stvar samo kod krupnog zemljoposjeda. Ovdje imamo neprikriveno kapitalističko gazdinstvo, i tu ne vrijede nikakve skrupule. Ovde imamo pred sobom masu seoskog proletarijata, i naš je zadatak jasan. Čim naša partija bude u posjedu državne vlasti, ona će krupnog zemljoposjednika morati prosto naprosto da eksproprijše isto kao i fabrikante u industriji. Da li će se ta eksproprijacija izvršiti s odštetom ili bez odštete, to većinom neće zavisiti od nas, nego od okolnosti pod kojima ćemo doći u posed vlasti, a naročito i od držanja same gospode krupnih zemljoposjednika. Mi nipošto ne smatramo da je odšteta nedopuštena u svim okolnostima; Marks mi je — i kako često! — iznosio kao svoje mišljenje da bismo najjeftinije prošli kad bismo celu tu bandu mogli da isplatimo. Ali o tome nećemo ovde govoriti. Velika imanja, koja će na taj način biti vraćena zajednici moraćemo da prepustimo na iskorišćavanju, pod kontrolom zajednice, poljoprivrednim radnicima koji ih već sada obrađuju i koji će imati da se organizuju u zadrugu.²¹⁾

²¹⁾ Ibidem str. 167.

II

LENJINOVO UČENJE O SITNOJ ROBNOJ PROIZVODNJI I SOCIJALISTIČKOM PREOBRAŽAJU POLJOPRIVREDE

Lenjinova misao i njegovi stavovi po pitanju sitne robne proizvodnje u kapitalizmu, a naročito u socijalističkom sistemu, predstavljaju dragocen doprinos razvoju marksističke teorije i prakse u zemljama u kojima je radnička klasa na vlasti. Kao osnivač i organizator marksističke radničke partije boljševika, i kao vođa Oktobarske revolucije on je dopraneo ne samo produbljivanju marksističke nauke, već je pokazao kao revolucionar i borac, kako se marksistička nauka sprovodi u praksi izgradnje socijalističkog društva.

Pojedini autori, kvalifikujući Lenjinove radove iz oblasti agrarnih odnosa i razvoja poljoprivrede i sela, razlikuju dve grupe radova, radove koje je Lenjin pisao pre Oktobarske revolucije i radove napisane posle pobede revolucije.²²⁾

U prvu grupu spadaju oni radovi Lenjina u kojima se teorijski razrađuju marksističke postavke na osnovu novih podataka o razvoju agrarnih odnosa u Rusiji i drugim kapitalističkim zemljama, u kojima se istovremeno suprostavljaio revizionističkim shvatanjima buržoaskih ideologa.

Drugu grupu čine radovi koje je Lenjin pisao posle pobede Oktobarske revolucije, a odnosili su se na razvoj poljoprivrede i sela i njihov socijalistički preobražaj u uslovima socijalističke izgradnje.

Iz prve grupe radova, koji ujedno predstavlja jedan od prvih Lenjinovih radova, potrebno je ukazati na »Nova privredna kretanja u seljačkom životu« (1893), kao i njegovo sudelovanje u *pisanju projekta programa Socijaldemokratske partije Rusije* i odnosu socijaldemokrata prema seljaštvu (1895).

U izradi ovog projekta Lenjin je uzeo aktivno učešće u razradi onog dela programa koji se odnosi na selo. U njemu su obuhvaćeni osnovni zahtevi koje su tada postavljali seljaci u Rusiji, da im se vrati uzeta zemlja posle 1861. godine, oslobođenje od otkupa zemlje i zavodjenje jednakosti seljaka i spahija u dažbinama i porezima i ukidanje ograničenog seljačkog prava na zemlju.²³⁾

²²⁾ Projekt i objašnjenja programa socijaldemokratske partije, V. I. Lenjin, Polno sabranie sočinienij izd. V. Moskva 1975 str. 81—110.

²³⁾ V. I. Lenjin, Sočinienij, Tom 4, Moskva, 1976, str. 84—94.

Iz ovog perioda značajne su Lenjinove recenzije radova K. Kauckog »Agrarno pitanje«; »Bernštajn i socijaldemokratski program« i »Kapitalizam u poljoprivredi« (1899.²⁴)

Pored pozitivne ocene ovih radova, Lenjin je u ovim recenzijama branio postavke K. Kauckog protiv revizionista, naročito Bulgakova koji je posebno napao rad Kauckog »Kapitalizam u poljoprivredi«.

U ovim recenzijama Lenjin je naročito ukazivao na pokušaje revizije marksizma u nekim osnovnim pitanjima, među njima i shvatanja nužnosti propadanja sitne robne proizvodnje uopšte a posebno u poljoprivredi i delovanja zakona kapitalizma u ovoj oblasti. Ističući da deluju iste zakonitosti u razvoju poljoprivrede i industrije, Lenjin zaključuje da kapitalizam svaku sitnu robnu proizvodnju pretvara u kapitalističku, bez obzira ko je vlasnik zemljišta (kapitalista ili seljak), što su već pre njega Marks, Engels, i Kaucki, takođe, u svojim radovima dokazivali.

U radu »Kapitalizam u poljoprivredi«²⁵) (o knjizi K. Kauckog i članku Bulgakova) Lenjin posebno naglašava koje razlike postoje između sitnog i krupnog poseda, odnosno krupnog poseda po broju hektara i krupnog poseda s obzirom na veličinu kapitala koji je u njega uložen. Naime, da u kapitalizmu postoje velika preduzeća na vrlo malim kompleksima zemljišta, što znači da se ono može širiti na račun intenzivne obrade.

Lenjin je pobijao postavke revizionista da ove činjenice opovrgavaju Marksov zakon kapitalističke akumulacije, budući da se u njoj i dalje razvija sitna robna proizvodnja. Ističući da se kapitalizam u poljoprivredi razvija na drugačiji način nego što je to slučaj u industriji, Lenjin podvlači složenost i raznovrsnost ove pojave, ali bez obzira na to ostaje isti rezultat — nužno propadanje sitne robne proizvodnje uopšte a posebno u poljoprivredi i delovanje zakonitosti kapitalističkog razvoja kao objektivnog procesa.

Značajan zaključak Lenjina iz ovog rada je da kapitalizam na određenom stepenu razvitka pretvara svaku robnu proizvodnju u kapitalističku proizvodnju, bez obzira ko je formalni sopstvenik zemljišta kao i zaključak da se kapital uvećava ne samo viškom vrednosti koji stvaraju najamni radnici u kapitalističkoj proizvodnji, već i na račun viška rada sitnih robnih proizvođača. Makazama cena, visokim kamatama i porezima takođe se preliva jedan deo dohotka seljaka usled čega on u kapitalizmu mora da diže produktivnost rada ili da smanji životni standard ili istovremeno oboje. Seljak, u tim uslovima postaje formalni sopstvenik zemlje i sredstava rada, tj. neka vrsta kapitalističkog najamnog radnika, odnosno neki prelazni stepen od samostalnog proizvođača do najamnog radnika. Njegova sredstva za proizvodnju, čiji je on sopstvenik, istupaju prema njemu kao kapital. Kapitalizam, na taj način, ekonomskim putem, ne dirajući svojinu seljaka, uklapa sitnu robnu proizvodnju u svoj način proizvodnje, postepeno menjajući karakter sitne robne proizvodnje.

U radu »Radnička partija i seljaštvo« (1901) Lenjin je jasno formulisao svoj stav prema seljaštvu i šta seljak može očekivati od pro-

²⁴) V. I. Lenjin, Sočinenij, Tom 4, Moskva, 1976, str. 95—152.

²⁵) Lenjin, Seoskoj sirotinji, Beograd 1946.

leterske države kada radnička klasa dođe na vlasti. Takođe, uzima u zaštitu K. Kauckog od napada revizionista, Bulgakova i drugih. Rad je posvećen razradi agrarnog programa RSDRP, koji je donet na Kongresu RSDRP 1903 godine.

U radu »*Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi* (Kapitalizam u poljoprivredi SAD)« Lenjin dalje razrađuje svoj stav o pravilnom i nepravilnom shvatanju krupne proizvodnje i suprotavlja se pokušajima da se shvatanja Marksa i K. Kauckog po ovom pitanju pogrešno tuamče. Na osnovu empirijskih podataka i na primeru SAD, Lenjin dokazuje na koji način koncentracija kapitala i centralizacija svojine utiču na raslojavanje sela i stvaranje sve većeg broja sitnih gazdinstva, što sve ukupno dovodi do izmenjene klasne strukture i klasnih odnosa na selu.

»*Agrarno pitanje i kritičari Marksa*« predstavljalo je krupan prilog razradi agrarnog pitanja, kao i beskompromisni obračun sa revizionistima koji su pobijali zaključke Marksa i Kauckog po više pitanja. U ovom radu se pobija revizionistička teorija »opadajućeg prinosa zemlje« koju su zastupali S. N. Bulgakov, E. Berštajn, i drugi revizionisti. Oni su nastojali, »ispravljanjem« Marksa, da izvrše reviziju njegovog učenja.

Lenjin je u ovom radu istakao da zakon »opadajućeg« prinosa zemlje nije primenljiv u uslovima u kojima tehnika napreduje, odnosno kad se način proizvodnje menja, već da je njegova primena uslovna, i to samo u slučajevima u kojima tehnika ostaje na istom nivou. U ovom radu Lenjin je dao doprinos u razradi teorije rente i razlikovanju apsolutne i diferencijalne rente. Zatim, Lenjin je izneo shvatanje i o nizu drugih pitanja kao što su: ukidanje suprotnosti između sela i grada, sitna i krupna gazdinstva itd.

Na bazi ovih opštih zakonitosti razvoja kapitalističke krupne robne proizvodnje u poljoprivredi, po Lenjinu, u istoriji su poznata dva osnovna pravca razvoja i to: pruski i američki.

Za pruski je karakteristično zadržavanje, za duže vreme, starih veleposedničkih imanja, koja se postepeno, putem raznih reformi, pretvaraju u krupna kapitalistička gazdinstva. U takvom prelazu u kapitalistička gazdinstva, koriste se različiti metodi iskorišćavanja sitnih seljačkih gazdinstava. Sitna gazdinstva postepeno slabe, propadaju i njihovi vlasnici se pretvaraju u najamne radnike na krupnim poljoprivrednim posedima ili u rezervnu armiju radne snage za industriju. Tim putem su se razvijale Nemačka, Italija, Rusija, Mađarska, Rumunija i dr.

Američki put razvoja karakteriše ukidanje feudalnih odnosa revolucionarnim putem buržoaske revolucije. Feudalni odnosi se likvidiraju, a veleposedi konfiskuju i raspodeljuju imućnim preduzetnicima. Time se stvara najširi prostor za razvoj kapitalističkih odnosa u poljoprivredi. Posledica toga je da se ekonomskim zakonima kapitalizma stvaraju krupni zemljišni posedi u svojini banaka, seoske buržoazije, industrijalaca, trgovaca itd. Ovaj put razvoja sledile su Francuska i SAD u kojoj se feudalna svojina nije razvila ili su postojale veće površine slobodne zemlje (SAD) što je bilo vrlo povoljno za razvoj kapitalističke krupne robne proizvodnje u poljoprivredi.

Ukazivanje na ovakve posebne puteve razvoja kapitalizma u poljoprivredi bilo je značajno kako ranije, do početka opšte krize kapitalizma,

tako i danas. Ovo zbog toga što je to u ranijem periodu uticalo na izbor strategije i taktike proletarijata u buržoaskoj revoluciji. I danas je to, takođe, značajno kada je socijalistička revolucija uspela u nizu zemalja i u skladu sa istorijskim razvojem zemljišne svojine odnos radničke klase prema seljaštvu treba da se zasniva na takvim istorijskim činjenicama i njihovim uvažavanjem.

U radu »Seoskoj sirotinji« (1903) Lenjin je formulisao stav Socijaldemokratske partije Rusije prema problemima seljaštva u tadašnjim prilikama u Rusiji. Prvi zadatak koji je Lenjin istakao, a za koji treba da se bore socijaldemokrati u Rusiji, bio je kako i na koji način srednje seljake u Rusiji odvojiti od buržoazije. Ukazujući na razliku koja postoji između seoske sirotinje i srednjaka, Lenjin je istakao da između seoske sirotinje i buržoazije postoje antagonistički interesi i da su oni, zbog toga, sigurno na strani proletarijata a protiv buržoazije. Međutim, drukčije stoji stvar sa srednjakom. Istorija je pokazala da se radi o kolebljivom elementu za čiju se dušu treba boriti, odnosno za njegovo pridobijanje na strani proletarijata, u borbi protiv buržoazije.

Za period posle pobede revolucije i zauzimanja vlasti, Lenjin je, polazeći od stanja i odnosa koji su vladali u Rusiji, predviđao da se siromašnim i srednjim seljacima ostavi njihov posed i da je potrebno eksproprijisati samo veleposednika.

U ovom radu, Lenjin je, takođe, predvideo da će se u socijalističkom sistemu organizovati krupna zadružna gazdinstva koja će obrađivati radnici kolektivno i koja treba da privuku sitne i srednje seljake u kooperaciju. U takvim uslovima prestaće borba između sitnih i krupnih poseda, najamni rad se neće primenjivati tako da će svi raditi za sebe. Primena nove tehnike u poljoprivredi olakšaće rad seljaka i poboljšati uslove života na selu.²⁶⁾

U svom radu »Agrarno pitanje u Rusiji krajem XIX veka«, koji je Lenjin napisao 1908 osvrće se i na problem nacionalizacije zemlje, pri čemu ističe da ova mera nije socijalistička i da ne prelazi okvire kapitalističkih produkcionih odnosa, jer ne znači ukidanje buržoaskih već feudalnih odnosa.²⁷⁾

Za problematiku kojom se bavi naše istraživanje, posebno je potrebno ukazati na Lenjinov rad »Razvitak kapitalizma u Rusiji«.²⁸⁾

Polazeći od Marksovih analiza u »Kapitalu«, u glavi gde se govori o kooperaciji, i od njegovih rezultata u kojima ističe da »zajednički rad znatnog broja radnika, okupljenih u jednoj te istoj prostoriji... radi proizvodnje jedne te iste vrste robe, pod rukovodstvom jednog te istog kapitaliste, sačinjava i istorijski i logični polaznu tačku kapitalističke proizvodnje« (Prilog kritici političke ekonomije). Lenjin navodi tri stadijuma u razvitku kapitalističkog načina proizvodnje između kojih postoji kontinuitet. Iz ujedinjavanja sitne robne proizvodnje pod rukovodstvom trgovačkog kapitala, izrasla je manufaktura, zasnovana na kooperaciji različitih vrsta ručnog rada. Iz manufakture nastala je tvornica zasnovana na kooperaciji mašina. Naime, Lenjin je ukazivao da se iz sitne robne proizvodnje u kapitalizmu, nakon brzog prelaza na manu-

²⁶⁾ Lenjin, Sočinenija, IV izd. tom 14.

²⁷⁾ Lenjin, Sočinenija, IV izd. tom 3.

²⁸⁾ Lenjin: Soč. t. 3 str. 334, IV izdanje.

fakturu, još većom brzinom prelazi na krupnu industriju. Ovaj proces se u Rusiji mnogo brže razvijao nego što je to bio slučaj u Engleskoj. Dok je ovaj proces u Engleskoj trajao od XV veka i ostvaren kao rezultat industrijske revolucije u XVIII veku, u Rusiji se sve to odigralo za života jedne generacije. On je naveo niz primera kako prekupac postaje kapitalist, zatim kako taj isti kapitalist podjarmljuje čitav okrug i kako su se razvijali kapitalistički odnos na osnovu onog što su narodnjaci nazivali narodnom proizvodnjom.

To je ustvari bio nastavak Marksovih zaključaka i analiza u kojima je dao genezu i presek pretvaranja srednjovekovnog majstora u industrijskog kapitalistu, ukazujući da izvesno vreme majstor radi sa kalfom za koje vreme ne gubi patrijarhalni karakter. Dok radi uporedo sa potčinjenim, ostaje nešto srednje između kapitaliste i radnika — ostaje sitni gazda. Ali, u daljem toku razvitka gomilajući sredstva, njegov kapital raste i vlasnik tog kapitala može da se oslobodi učešća u neposrednom procesu rada. Na taj način raniji majstor pretvara se u kapitalistu. (Kapital)

U ovom radu Lenjin je posebno analizirao uslove pod kojima se razvijao kapitalizam u Rusiji u drugoj polovini XIX veka, kada je Rusija bila zahvaćena snažnim kapitalističkim razvojem koji je doveo do vrlo intenzivne i brze klasne diferencijacije. Analizirajući ovaj intenzivan kapitalistički razvoj Lenjin je dokazao da je širenje unutrašnjeg tržišta za industrijske i poljoprivredne proizvode dovelo do suprotnosti koje se javljaju u industriji i drugim oblastima. Kada se sa ovim radom poveže i Lenjinov rad »Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi«, gde se analizira situacija u Sad, onda se može zaključiti da je upravo Lenjin vrlo ilustrativno i dokumentovano dokazao da usled brze koncentracije i centralizacije kapitala i svojine, neminovno nastaje proces raslojavanja najvećeg broja gazdinstava i da dolazi do pretvaranja klasne strukture u poljoprivredi koja u potpunosti odgovara klasnoj strukturi u industriji.

»Razvitak kapitalizma u Rusiji« analizira²⁹⁾ zakonitosti postanka i razvitka kapitalizma na primeru Rusije i njime je dat vidan doprinos daljoj razradi ekonomske teorije marksizma. Ovaj rad je imao veliki značaj i za proučavanje prakse razvoj kapitalizma ne samo u Rusiji već i u zemljama na zapadu. U njemu je iznet niz podataka o tome kako se raspadaju feudalni odnosi i ukazivano na niz prelaznih oblika od srednjovekovnih oblika eksploatacije do kapitalizma. Zbog toga ovaj rad ima veliki značaj za proučavanje procesa pripremanja kapitalizma. Takođe, njime je zadat idejni poraz narodnjaštvu.

Poseban značaj za razvoj marksističke teorije i njenu primenu na konkretne istorijske uslove imaju dva Lenjinova rada pisana neposredno pre izbivanja Oktobarske revolucije (Aprilske teze) i posle pobede Revolucije (O kooperaciji).

S obzirom na to da ćemo posebno izložiti pregled razvoja marksističke misli i osnovnih stavova klasika o zadrugarstvu, to ćemo na ovom mestu ukazati samo na osnovnu sadržinu ovih radova i njihov značaj za dalje proučavanje sitne robne proizvodnje.

²⁹⁾ Lenjin: Aprilske teze, Kultura, Beograd 1947.

³⁰⁾ Lenjin: Soč. t. 3 str. 334. IV izdanje.

»Aprilske teze«³⁰⁾ koje je napisao Lenjin neposredno pre Oktobarske revolucije, naročito su značajne po tome što je u njima istaknuta potreba konfiskacije celokupne zemlje u državi i njeno ustupanje na raspolaganje mesnim sovjeticima nadničara i seljačkih deputata. Isto tako, predviđa se stvaranje krupnih državnih imanja (gazdinstava) koja bi bila pod kontrolom nadničarskih deputata i poslovala po »hozrasčotu«. Ova preduzeća bi služila kao uzor kako treba organizovati poljoprivredna gazdinstva u novim uslovima. Na taj način, jasnije je definisan stav Lenjina istaknut u radu »Seoskoj sirotinji«, gde je takođe naglašena potreba eksproprijacije spahijske zemlje, ali je preporučeno upravljanje zadružnim imanjima od strane poljoprivrednih radnika.

Konkretan plan udruživanja Lenjin je razradio u radu »O kooperaciji«. Pri tom je ukazao kojim putevima treba ići da bi se ostvario glavni zadatak — učvršćenje saveza radnika i seljaka, da bi se seljaštvo, pod rukovodstvom radničke klase, postepeno uključilo u socijalističku izgradnju. To je ujedno značilo da se u savezu radnika i seljaka ide postepeno na ukidanje klasne podele, likvidaciju osnove na kojoj počiva klasna podela u društvu i razlika i suprotnosti koje na tome nastaju. Osim plana udruživanja seljaka u zadruge i pravilnog odnosa radničke klase prema seljaštvu, Lenjinov kooperativni plan je podrazumevao i intenzivan kulturni rad sa seljaštvom i njegovu što bolju organizovanost. S druge strane, i stvaranje materijalne osnove i uslova koji će omogućiti da se seljak prevede na krupnu i modernu proizvodnju.

Koliki je značaj Lenjin pridavao savezu radnika i seljaka za sudbinu revolucije, očito je iz sledećih reči: »Sudbina naše revolucije, sudbina naše zemlje, zavisi od toga hoće li seljačke mase poći za radničkom klasom, hoće li one ostati verne radničkoj klasi, verne savezu sa njom, ili će ih nemani otrgnuti od socijalizma«....

»Ako sačuvamo radničkoj klasi rukovodstvo nad seljaštvom, mi ćemo dobiti mogućnost da po cenu najveće moguće privredne štednje u našoj državi postignemo to da se svaka i najmanja ušteda sačuva za razvijanje naše krupne mehanizovane industrije, za razvijanje elektrifikacije, za dobijanje treseta hidrauličnim putem, za dovršenje Volhovostroja itd.

U tome i samo u tome je naša nada. Samo u tom slučaju ćemo preći, izražavajući se figurativno, s jednog konja na drugog, naime, konja seljačkog, mužičkog, osiromašenog, s konja uštede namenjenih razorenoj seljačkoj zemlji na konja koga traži i ne može da ne traži za sebe proletarijat, na konja krupne mehanizovane industrije, Volhovostroja itd.³¹⁾

(nastavak u idućem broju zbornika)

³⁰⁾ Lenjin: Soč. t. 3. str. 334, IV izdanje.

³¹⁾ V. I. Lenjin: Izabrana dela, II tom, 2 knj. str. 480.

L'ENSEIGNEMENT MARXISTE RELATIF À LA PLACE ET AU RÔLE
DU TRAVAIL PERSONNEL DANS LE SYSTÈME SOCIALISTE

R é s u m é

Ce travail représente une partie de l'étude «Le travail personnel, la propriété et l'autogestion» qui n'a pas été publiée. Dans le travail est examiné l'enseignement marxiste relatif à la place et au rôle du travail personnel dans le système socialiste. L'auteur a pour but l'éclaircissement théorique de la nécessité, de la place et du caractère du travail personnel et du droit de propriété basé sur celui-ci en partant des vues marxistes contenues en particulier dans les oeuvres des classiques du marxisme. En signalant les positions fondamentales des marxistes sur les questions essentielles du travail personnel l'auteur analyse et relie les positions les plus importantes des marxistes sur certaines questions importantes relative au travail personnel dans le système socialiste et leur application dans la pratique socialiste.

L'attention est attirée particulièrement sur les positions de Marx relatives à la manifestation, au développement et au dépassement de la petite production de marchandises et au caractère de la petite propriété en général. Ensuite les conceptions relatives à la petite propriété parcellaire et son rôle, la limite économique de son existence et de la condition socio-économique. En relation avec la condition des diverses catégories de la paysannerie, les positions sont exposées à part sur les formes de la propriété et les caractéristiques de chaque forme de propriété. De même sont signalées certaines positions d'Engels sur la condition socio-économique des diverses catégories de la paysannerie dans le capitalisme et après la victoire de la révolution socialiste.

A part l'exposé des positions prises par Marx et Engels, l'auteur analyse l'enseignement de Lénine sur le mode de la résolution de la question agraire et paysanne, ses vues sur les méthodes et les voies de la transformation socialiste de l'agriculture ainsi que sur le rôle et l'importance des coopératives.

Ce travail représente un ensemble arrondi et dans le contexte de l'étude toute entière ces observations sont précédentes et introductives, pour qu'on puisse signaler dans les autres parties de l'étude les spécificités de la politique et de la pratique yougoslave par rapport au travail personnel en tant qu'aspect de l'application créatrice de la théorie marxiste sur les conditions historiques particulières dans lesquelles s'est développée la révolution socialiste chez nous. C'était le but principal des recherches de l'auteur.

